

УДК 351.863

Кравчук Н.О.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
*Нововолинський навчально-науковий інститут
економіки та менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

Kravchuk Nataliia,
PhD in Economics,
Associate professor of the department of
fundamental and special disciplines,
*Novovolynsk Educational and Scientific Institute of
Economics and Management,
Ternopil National Economic University*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУСПІЛЬСТВА

Кравчук Н.О. Проблеми формування інтелектуального потенціалу суспільства. У статті досліджено основні засади формування інтелектуального потенціалу держави, який є структурним компонентом і трудового, і людського потенціалів, оскільки становить сукупні інтелектуальні здібності та акумульовані інтелектуальні ресурси певної спільноти (громади, підприємства, держави, суспільства). Проаналізовано рівень інтелектуального потенціалу України. Визначено пріоритетні напрями формування інтелектуального потенціалу нашої держави в контексті забезпечення її економічної безпеки, до яких варто віднести модернізацію системи підготовки фахівців для високотехнологічної індустрії; реформування наукової сфери України задля інтеграції у світовий науковий простір; підвищення культурно-духовного рівня нації для гармонізації суспільних відносин в контексті розвитку креативної економіки в Україні; розвиток високотехнологічних галузей як основи побудови конкурентоспроможної інноваційної економіки.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, економічне зростання, економічна безпека.

Кравчук Н.О. Проблемы формирования интеллектуального потенциала общества. В статье исследованы главные основы формирования интеллектуального потенциала государства, который является структурным компонентом и трудового, и человеческого потенциалов, поскольку представляет совокупные

інтелектуальні здібності та накопичені інтелектуальні ресурси певної спільноти (сільської, підприємства, держави, суспільства). Проаналізовано рівень інтелектуального потенціалу України. Визначено пріоритетні напрями формування інтелектуального потенціалу нашої держави в контексті забезпечення її економічної безпеки, до яких належить модернізація системи підготовки фахівців для високотехнологічної індустрії; реформування наукової сфери України з метою інтеграції в світове наукове просторове; підвищення культурно-духовного рівня нації для гармонізації суспільних відносин в контексті розвитку креативної економіки в Україні; розвиток високотехнологічних галузей як основи побудови конкурентоспроможної інноваційної економіки.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, економічний ріст, економічна безпека.

Kravchuk Nataliia. Problems of formation of intellectual society of society. The article explores the basic principles of forming the intellectual potential of the state, which is a structural component of both labor and human potentials, since it constitutes the aggregate intellectual abilities and accumulated intellectual resources of a certain community (communities, enterprises, states, societies). The level of intellectual potential of Ukraine is analyzed. It is established that in modern conditions the activation of the processes of accumulation of the intellectual potential of Ukraine requires the development of scientifically grounded state policy, the adoption of effective measures to counter the threats to its development. The state policy of development and use of the intellectual potential of Ukraine should be implemented in the context of the state policy of protection of national interests and the strategy of national security. On the basis of the determined sequence and content of the stages of forming the state policy of development and use of intellectual potential, a methodical approach to the step-by-step decision-making concerning the definition of strategic and tactical goals, the choice of methods, means and forms of counteracting threats, the development of a set of measures, the selection of personnel capable to understand and execute task. The mechanism of implementation should consist of a set of measures of legal, informational-analytical, financial-economic, organizational-managerial and social content. At the same time, depending on the tasks set, the threat counteraction mechanism can perform such functions as development, preventive protection, active protection and restorative function. The priority directions of formation of the intellectual potential of our state in the context of ensuring its economic security are identified, which include the following: modernization of the system of training specialists for the high-tech industry; reforming the scientific sphere of Ukraine in order to integrate into the world scientific space; raising the cultural and spiritual level of the nation to harmonize social relations in the context of the development of the creative economy in Ukraine; development of high-tech industries as a basis for building a competitive innovative economy.

Key words: intellectual potential, economic growth, economic security.

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування інноваційної моделі розвитку економіки України головним рушієм економічного зростання стає інтелектуальний потенціал як стратегічний ресурс та економічна міць держави. Економічну стабільність високорозвиненим країнам забезпечує запровадження науково-технологічних розробок і високих технологій проривного характеру. Це об'єктивно висуває перед Україною завдання посилення науково-освітньої та інноваційної конкурентоспроможності, ефективнішого використання інтелектуального потенціалу як передумови економічної безпеки держави. Усунення технологічного відставання України від передових країн актуалізується впливом деструктивних чинників, що набувають форм потенційних та реальних загроз. До них насамперед належать процеси девальвації морально-духовних цінностей у суспільстві, реальне падіння купівельної спроможності та погіршення якості життя населення, вкрай повільне реформування вітчизняної науки й освіти, зволікання зі створенням національної інноваційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку інтелектуального потенціалу як головної продуктивної сили суспільства обґрунтовані в працях В. Базилевича, Г. Бекера, В. Гейця, О. Докторовича, Л. Едвінсона [7], Ю. Канигіна, О. Ковалюка, М. Крупки, С. Степанчук

[4], Т. Стюарта [5], І. Рєвак [3] та інших науковців. Водночас питання формування інтелектуального потенціалу та його ефективного використання для забезпечення економічної безпеки залишаються актуальними, що потребує подальших досліджень.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є формування теоретико-методичних основ для використання інтелектуального потенціалу задля зміцнення економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рушійною силою прогресивного поступу та визначальним чинником економічного розвитку кожної держави є інтелектуальний потенціал. Водночас наявність потужного інтелектуального потенціалу є надійним джерелом зміцнення економічної безпеки держави. Найгостріша полеміка щодо сутності, місця та ролі інтелектуального потенціалу в суспільному житті держави триває ще з часів Античного світу. Давньогрецькі філософи та мислителі інтелекту людини надавали першочергового значення, вважаючи інтелект найвищою цінністю та формою прояву творчих здібностей людини.

На нашу думку, інтелектуальний потенціал є структурним компонентом і трудового, і людського потенціалів, оскільки становить сукупні інтелектуальні здібності та акумульовані інтелектуальні ресурси певної спільноти (громади, підприємства, держави, суспіль-

ства). Трудовий потенціал охоплює все працездатне населення у сукупності з фізичними, розумовими, інтелектуальними та іншими здібностями, яке бере участь у створенні ВВП. Людський потенціал, на наш погляд, є ширшим поняттям, ніж трудовий потенціал, з огляду на те, що він представлений сукупністю знань, практичних навичок та різних здібностей усього населення держави щодо накопичення та трансформації отриманих знань, створення інтелектуальних продуктів, участі у суспільному житті тощо. Структурно інтелектуальний потенціал представлений такими компонентами, як освіта, наука, культура та духовність.

Вважаємо, що багатоаспектність проблеми збереження та розвитку інтелектуального потенціалу свідчить про те, що питання посилення інтелектуальної безпеки постає як найактуальніша проблема сьогодення. Звісно, інтелектуальна безпека передбачає створення необхідних умов для формування, використання та відтворення інтелектуального потенціалу, що відображає освітньо-наукове та культурно-духовне надбання нації (держави), гарантує безпеку інтелектуального розвитку людини, захищає знання як найцінніший інтелектуальний ресурс та його носія, а саме людину, яка створює інтелектуальні продукти. Інтелектуальна безпека є не менш важливою для успішного розвитку будь-якого соціуму, особливо в період державотворення [1, с. 314].

Отже, нехтування інтелектуальною безпекою сьогодні може спричинити спотворення не лише політичного, але й суспільного простору, а недооцінювання її ролі може привести до наслідків, усувати які доведеться титанічними зусиллями не одному поколінню українців.

Основу інтелектуальної безпеки становить інтелектуальний потенціал, що, на нашу думку, є інтегрованою динамічною сукупністю взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих складових, а саме освіти, науки, культури та духовності, взаємодія між якими зумовлює синергетичний ефект, який повинен бути спрямований на зміцнення економічної безпеки держави [4, с. 14].

Без адекватного обсягу інвестицій неможливо задіяти весь наявний інтелектуальний потенціал країни. Можливість залучати додаткові фінансові кошти дає змогу підприємствам здійснювати витрати на наукові дослідження й розробки з їх подальшою комерціалізацією, а також використанням наявного в їхньому розпорядженні інтелектуального потенціалу, складниками якого є:

- висококваліфіковані кадри, а також кадри, залучені ззовні за допомогою аутсорсингу або за допомогою укладання контракту про ведення необхідних досліджень з науковою організацією;

- нематеріальні активи, наявні в розпорядженні підприємства й доступні йому для придбання на внутрішньому й зовнішньому ринках результатів інтелектуальної діяльності.

Крім того, залучені фінансові кошти дають змогу оновляти й модернізувати наявну на підприємстві матеріально-технічну базу (верстати, обладнання, машини тощо), що також сприяє зростанню ефективності використання інтелектуального потенціалу.

Існує декілька джерел коштів фінансування розвитку й використання інтелектуального потенціалу, а саме:

- 1) державне фінансування за рахунок бюджетних коштів;

- 2) кредитування економічних суб'єктів, зайнятих створенням і використанням інтелектуального капіталу, через систему комерційних банків;

- 3) акумулювання грошових коштів економічними суб'єктами на фондовому ринку за допомогою випуску й продажу власних акцій;

- 4) венчурне фінансування економічних суб'єктів, зайнятих у сфері створення й використання інтелектуального капіталу, з використанням приватного капіталу [6, с. 157].

Важливою проблемою забезпечення сталого розвитку інтелектуального капіталу є пошук балансу між творчим процесом і дотриманням дисципліни, причому не тільки «дисциплінованості мислення», але й «дисципліни праці». З цих позицій ще до системної побудови мотивації як свідомого вибору, зробленого на основі процесу ухвалення рішення, в ході якого порівнюються варіанти, спочатку оцінюються витрати та вигоди, а також вірогідність досягнення бажаних результатів (чи може це дати змогу використовувати комфортні умови праці, адекватні інструменти й робоче устаткування, інформацію та інші ресурси, методи відбору, призначення й просування по службі тощо).

Водночас вища освіта є не лише носієм інтелектуального потенціалу, але й високопродуктивною силою у суспільстві, що потребує постійної уваги з боку держави та належної фінансової підтримки. Незважаючи на досить позитивну динаміку підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, кадровий потенціал вузівської науки зокрема та науки загалом перебуває під загрозою. Рівень престижності праці в науково-освітній сфері падає. Вища освіта повинна більш активно впливати на розвиток усієї системи освіти через удосконалення педагогічної освіти, розроблення інтегрованих навчальних програм і відповідних новітніх технологій навчання, проведення наукових досліджень у цій сфері [6, с. 155].

Особлива увага в системі вищої освіти України має приділятися створенню дослідницьких університетів, що здатні забезпечити надшвидкий розвиток держави в певній галузі знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій. Також необхідно вміло організувати процес підвищення кваліфікації населення за допомогою системи безперервної освіти та підвищення рівня доступності вищої освіти.

Розрахований рівень інтелектуального потенціалу України за аналізований період згідно з методикою І. Рєвак (рис. 1), засвідчує, що його динаміка тісно корелює з динамікою основних макроекономічних показників [3, с. 159]. Швидкі темпи росту, які спостерігаємо з початку 2005 р., перериваються у 2009 р., коли в Україні темпи росту ВВП знизились майже на 15%. Період наступного піднесення тривав лише два роки, а саме з 2011 по 2013 рр., що повністю віддзеркалює стан речей у національній економіці. Попри це, позитивна динаміка нарощування інтелектуального потенціалу вже з 2015 р., підтверджена кількома трендовими залежностями, дає підстави сподіватися на позитивні економічні зрушення та зміцнення економічної безпеки України.

Безумовно, інтелектуальний потенціал як стратегічний ресурс національної економіки повинен спрямовуватися в пріоритетні сфери, а люди розумової праці (інтелектуали) – залучатися до вирішення нагальних потреб держави. З огляду на «незатребуваність» вітчиз-

Рис. 1. Динаміка показника рівня інтелектуального потенціалу України впродовж 2005–2017 рр. [3, с. 159]

няних науковців, масовий виїзд талановитої молоді за кордон на навчання, зростання іноземних замовлень на виконання науково-прикладних досліджень тощо є тими дестабілізуючими чинниками, що руйнують вітчизняний інтелектуальний потенціал [4, с. 13]. На рівні держави національний інтелект, на жаль, так і не ототожнюється з економічною міццю держави, мірилом ефективності інноваційної економіки, гарантом її економічної безпеки.

У сучасних умовах активізація процесів нагромадження інтелектуального потенціалу України потребує розроблення науково обґрунтованої державної політики, вжиття ефективних заходів щодо протидії загрозам його розвитку. Державна політика розвитку й використання інтелектуального потенціалу України повинна реалізовуватись у контексті державної політики захисту національних інтересів та стратегії національної безпеки. На основі визначеної послідовності та змісту етапів формування державної політики розвитку й використання інтелектуального потенціалу розроблено методичний підхід до поетапного ухвалення рішень щодо визначення стратегічних та тактичних цілей, вибору методів, засобів і форм протидії загрозам, розроблення комплексу заходів, підбору кадрів, здатних зрозуміти й виконати поставлені завдання [3, с. 241].

Прикладний характер державної політики розвитку й використання інтелектуального потенціалу виражається через механізм протидії загрозам, що становить динамічний структурно-функціональний комплекс заходів, спрямованих на недопущення потенційних або нейтралізацію (мінімізацію, ліквідацію) реальних загроз розвитку інтелектуального потенціалу. Механізм реалізації повинен складатися з комплексу заходів правового, інформаційно-аналітичного, фінансово-економічного, організаційно-управлінського та соціального змісту. Водночас залежно від поставлених завдань механізм протидії загрозам може виконувати такі функції, як функція розвитку, функція превентивного захисту, функція активного захисту та відновлювальна функція.

Розвиток та, відповідно, збагачення інтелектуального потенціалу України можуть забезпечувати конку-

рентоспроможна освіта, провідна наука та інноваційні технології, що гармонійно корелюють із культурно-духовним надбанням нації та високоморальними цінностями суспільства. Конкретні заходи щодо активізації інтелектуального потенціалу України запропоновані в контексті внутрішньо-структурних його складових, а саме освіти, науки, культури та духовності. Отже, слід здійснити:

- модернізацію системи підготовки фахівців для високотехнологічної індустрії;
- реформування наукової сфери України задля інтеграції у світовий науковий простір;
- підвищення культурно-духовного рівня нації для гармонізації суспільних відносин у контексті розвитку креативної економіки в Україні;
- розвиток високотехнологічних галузей як основу побудови конкурентоспроможної інноваційної економіки.

Висновки. Інтелектуальний потенціал є найбільш ліквідним активом національної економіки, спроможним гарантувати безпеку, життєдіяльність суспільства та економічне зростання. На сучасному етапі євроінтеграції України, суперечностей та дуалізму процесу глобалізації стратегічно пріоритетними для розвитку інтелектуального потенціалу держави є такі цільові програмні засоби, як створення інтегрованої в європейській та світовий освітній простір мережі науково-дослідницьких університетів державної та приватної форм власності, залучених до фундаментальних досліджень; реалізація проектів і програм державно-приватного партнерства у сфері освіти й науки; модернізація навчальних програм на основі міждисциплінарного підходу; запровадження державних тендерів на пріоритетні наукові програми за участю держави та міжнародних фінансових організацій; розширення фінансової автономії ВНЗ із залученням приватного капіталу; створення благодійних інвестиційних фондів для духовного розвитку; забезпечення транспарентності планування роботи й виконання функцій Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти перед асоціативними утвореннями державних, недержавних вищих навчальних закладів і громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Костюченко О. Інтелектуальний капітал та освіта – основа фінансової безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Економічна теорія та право. 2013. № 2. С. 314–315.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.01.2020).
3. Ревак І. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.03 ; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
4. Степанчук С. Особливості формування та використання інтелектуального потенціалу. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19. № 1. С. 13–23.
5. Стюарт Т. Інтелектуальний капітал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. В.В. Ноздриной. Москва : Поколение, 2007. 368 с.
6. Ягельська К. Інновації та інтелектуальний капітал в системі чинників випереджаючого економічного розвитку. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(2). С. 155–158.
7. Edvinsson L. Some perspectives on intangibles and intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*. 2000. № 1. Vol. 1. P. 12–16.

References:

1. Kostyuchenko O. (2013). Intelektualnyi kapital ta osvita – osnova finansovoi bezpeky Ukrainy [Intellectual capital and education are the basis of Ukraine's financial security]. *Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*. Series: *Economic Theory and Law*, vol. 2, pp. 314–315.
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 28 January 2020).
3. Revak I. (2016). Intelektualnyi potentsial u systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Intellectual potential in the economic security system of Ukraine] (PhD Thesis). Lviv : Ivan Franko National University of Lviv.
4. Stepanchuk S. (2015). Osoblyvosti formuvannia ta vykorystannia intelektualnoho potentsialu [Features of formation and use of intellectual potential]. *Economic analysis*, vol. 1, no. 19, pp. 13–23.
5. Stiuart T. (2007). Intellektualnyi kapital. Novyi istochnyk bahatstva orhanyzatsyi [Intellectual capital. A new source of organization wealth]. Moscow : Generation, 368 p.
6. Iahelska K. (2013). Innovatsii ta intelektualnyi kapital v systemi chynnykiv vyperedzhaiuchoho ekonomichnoho rozvytku [Innovation and intellectual capital in the system of factors of leading economic development]. *Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, vol. 1(2), pp. 155–158.
7. Edvinsson L. (2000). Some perspectives on intangibles and intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*, vol. 1, pp. 12–16.